

MAŁGORZATA GÓRSKA

DOPOWIEDZENIA W JĘZYKU ŁACIŃSKIM

W proponowanych w ostatnich latach przez językoznawstwo polonistyczne klasyfikacjach słownictwa opartych na kryteriach składniowych pojawia się klasa leksemów określanych jako dopowiedzenia¹. Pierwszy dopowiedzenia wyodrębnił, jak wiadomo, Roman Laskowski w klasyfikacji leksemów, zaprezentowanej w tomie *Morfologia*, akademickiego podręcznika gramatyki²; grupa ta została zachowana również w późniejszej, nieco zmodyfikowanej wersji tej klasyfikacji³. Autor dzieli leksemy na syntagmatyczne, niesamodzielne syntaktycznie, wykazujące zdolność wchodzenia w związki składniowe z innymi leksemami, oraz na niesyntagmatyczne (zawsze nieodmienne), które funkcjonują jako samodzielne wypowiedzenia, nie wchodząc w związki

---

Dr MAŁGORZATA GÓRSKA – adiunkt Katedry Językoznawstwa Ogólnego Instytutu Filologii Klasycznej KUL; adres do korespondencji: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Filologii Klasycznej, Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: gorska@kul.lublin.pl

¹ Dopowiedzenie-część mowy nie ma żadnego związku z dopowiedzeniem w znaczeniu ‘apozycja’ – zob. hasło *Apozycja (dopowiedzenie)* w: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław: Ossolineum 1993; *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław: Ossolineum 1994.

² *Podstawowe pojęcia morfologii*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, t. I, Warszawa: PWN 1984, s. 9-57.

³ *Tenże, Zagadnienia ogólne morfologii*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, wyd. 2. zmienione, t. I, Warszawa: PWN 1998, s. 27-86.

syntaktyczne z innymi elementami tekstu. Wśród leksemów niesyntagmatycznych wyróżnia właśnie dopowiedzenia i wykrzykniki. Wykrzykniki są leksemami kontekstowo niezależnymi, natomiast dopowiedzenia to leksemami tworzące wypowiedzenia kontekstowo zależne, tzn. takie, które implikują istnienie tekstu, obligatoryjnie stanowiące część większych jednostek tekstowych. Propozycja wyodrębnienia klasy dopowiedzeń została zaakceptowana⁴ przez innych badaczy, jakkolwiek z pewnymi zastrzeżeniami i po pewnych modyfikacjach. Zastrzeżenia dotyczyły przede wszystkim kryteriów klasyfikacji. Włodzimierz Gruszczyński, przytaczając przykłady takich wykrzykników, jak *ach*, *och*, *basta* i *amen*, podaje w wątpliwość to, czy kontekstualność jest zawsze skutecznym kryterium odróżniania wykrzykników od dopowiedzeń⁵. Ireneusz Bobrowski również krytycznie odnosi się do podziału asyntagmatyków na kontekstualne i niekontekstualne, ponieważ jest to kryterium pozaskładniowe⁶. Z zarzutami tymi nie zgadza się Adam Dobaczewski, który prowadził najbardziej szczegółowe badania⁷ dotyczące dopowiedzeń i doprecyzował charakterystykę składniową tych leksemów. Jego zdaniem różnica między wykrzyknikami a dopowiedzeniami polega na tym, że dopowiedzenia implikują kontekst werbalny – inaczej mówiąc, muszą występować po jakimś wypowiedzeniu. Natomiast wykrzykniki, nawet jeśli, tak jak te wymienione przez Gruszczyńskiego, „implikują określony kontekst sytuacyjny”, tzn. mogą być wypowiedziane tylko w określonych okolicznościach, „to werbalizacja tego kontekstu nie jest warunkiem koniecznym ich rozumienia”⁸. W taki sposób doprecyzowana kontekstualność, w przekonaniu Dobaczewskiego, może

---

⁴ Badaczką, która podważa zasadność wyodrębniania takiej klasy, jest J. Wajszczukm (*O metateksie*, Warszawa: Wyd. UW 2005, s. 89-92, 97-99, 112). Jej wątpliwości wynikają, jak się wydaje, z tego, że większość dopowiedzeń stanowią leksemami polifunkcyjne gramatycznie, w związku z czym często dość trudno rozstrzygnąć, jaka jest ich rola w konkretnym wypowiedzeniu.

⁵ *O klasyfikacji leksemów na części mowy i opisie fleksyjnym rzeczowników w Morfologii IJP PAN*, „Studia Gramatyczne” 8(1987), s. 38.

⁶ *Gramatyka opisowa języka polskiego (Zarys modelu generatywno-transformacyjnego)*, t. I: *Struktury wyjściowe*, Kielce: WSP 1995, s. 83-84; t n ż e, *Składniowy model polszczyzny*, Kraków: Wyd. LEXIS 2005, s. 102.

⁷ *Cechy semantyczne i składniowe polskich dopowiedzeń potwierdzających*, Warszawa: Wyd. UW 1998; t n ż e, *Cechy semantyczne leksemów dopowiedzeniowych „tak” i „owszem”*, w: *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, red. M. Grochowski, Toruń: Wyd. UMK 1995, s. 151-158; t n ż e, *Cechy składniowe i semantyczne leksemów o postaci „właśnie”*, „Studia Gramatyczne” 10(1992), s. 91-103.

⁸ T e n ż e, *Cechy semantyczne i składniowe*, s. 36-37.

stanowiąc kryterium składniowe, jeśli „do zakresu pojęcia *składnia* włączy się zjawiska [...] kookurencji tekstowej”⁹. „Dopowiedzenia zatem to leksemy charakteryzujące się samodzielnością syntaktyczną (asyntagmatycznością), czyli nie wchodzące w relacje syntaktyczne z innymi elementami tekstu, a więc prymarnie konstytuujące wypowiedzenia (używane samodzielnie) oraz charakteryzujące się niesamodzielnością tekstową (kontekstualnością), czyli obligatoryjną kookurencją tekstową z innym wypowiedzeniem (*q*), w prymarnym układzie linearnym *q* – *dopowiedzenie*”¹⁰. Podstawowym kontekstem, w którym pojawiają się dopowiedzenia, jest dialog. Dopowiedzenia stanowią zwykle odpowiedzi na pytania (np. *Wracamy do domu?* – *Tak./Nie./Oczywiście.*) lub, rzadziej, reakcje na sądy (np. *Jutro wcześniej wstajemy.* – *Tak./Do brze./Zgoda.*). Istotnym problemem jest stosowanie definicyjnych kryteriów wyodrębniania dopowiedzeń w praktyce. Autor innej klasyfikacji słownictwa, w której również uwzględnione są leksemy dopowiedzeniowe, Henryk Wróbel, zwraca uwagę, że na podstawie poprzedzającego kontekstu za samodzielne wypowiedzenia można by niekiedy uznać leksemy syntagmatyczne, np. *Który sweter Zosia kupiła?* – *Biały*. Leksemów takich nie zalicza się jednak do dopowiedzeń, ponieważ ich samodzielność ma charakter doraźny, wynikający z opuszczenia „wyrazów poprzedzającego kontekstu, z którymi na mocy reguł gramatycznych tworzą związki syntaktyczne, co ukazują «pełne» odpowiedzi, np. *Który sweter Zosia kupiła?* – *Zosia kupiła biały sweter*”¹¹. Inna ważna kwestia wiąże się z czymś, co można nazwać sposobem pełnienia przez dopowiedzenia roli samodzielnych wypowiedzeń. Aby to wyjaśnić, należy przytoczyć definicję dopowiedzeń, jaką zaproponował w ramach swojej klasyfikacji leksemów nieodmiennych Maciej Grochowski: „Dopowiedzenia [...] to leksemy nieodmienne, używane samodzielnie – w przeciwieństwie do leksemów wszystkich innych klas z wyjątkiem wykrzykników w szerokim sensie [...], zastępujące wypowiedzenia zależne od kontekstu werbalnego, inaczej mówiąc konstytuujące takie wypowiedzenia”¹². Chodzi o tę część definicji,

⁹ Tamże, s. 37.

¹⁰ Tamże, s. 30. Nieco inaczej definiuje dopowiedzenia Marek Wiśniewski (*Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdaniowych*, Toruń: Wyd. UMK 1994, s. 118; *t e n - ż e*, *O funkcjach gramatycznych wyrazów typu „oczywiście”, „pewnie”, „wykluczone”*, w: *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, red. M. Grochowski, Toruń: Wyd. UMK 1995, s. 160).

¹¹ *Nowa propozycja klasyfikacji syntaktycznej polskich leksemów*, w: *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich: IV polsko-szwedzka konferencja slawistyczna, Mogilany, 1-3 października 1995*, Kraków: Wyd. IJP PAN 1996, s. 56.

¹² *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław: Ossolineum 1986, s. 39.

która mówi, że dopowiedzenia zastępują wypowiedzenia zależne od kontekstu werbalnego. Zwraca na to uwagę Bobrowski, który stwierdza, że występujące po jakimś zdaniu tekstowym wypowiedzenie pozwala, by następne zdanie tekstowe zostało zredukowane: częściowo lub całkowicie, np. *Chłopiec przyjdzie? – Tak, przyjdzie./Tak*¹³.

Pewnej modyfikacji co do miejsca dopowiedzeń wśród innych części Mowy dokonuje Mirosław Bańko. Mówi on mianowicie o wykrzykniczkach *sensu largo*, które dzielą się na wykrzykniczki *sensu stricto*, niezależne od kontekstu zdaniowego, i na dopowiedzenia, zależne od kontekstu zdaniowego¹⁴. Również w wydanym wcześniej *Innym słowniku języka polskiego* (ISJP) leksemy dopowiedzeniowe kwalifikowane są jako wykrzykniczki; takie samo rozwiązanie zastosowano w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* (USJP).

W pracach wymienionych badaczy pojawia się wiele przykładów polskich leksemów pełniących funkcję dopowiedzeń. Obszerną ich listę podaje Grochowski, który do klasy tej zalicza następujące jednostki leksykalne (podane w porządku alfabetycznym): *aha, a jakże, ano, bynajmniej, dobra, dobrze, istotnie, jak najbardziej, jako żywo, jasne, naturalnie, nie, no, no pewnie, no pewno, oczywista, oczywiście, otóż to, owszem, przeciwnie, rzecz jasna, tak, w istocie, właśnie, w porządku, zgoda*¹⁵. Lista ta, prawdopodobnie niekompletna¹⁶, dowodzi, że polszczyzna dysponuje dużą liczbą tego typu leksemów. Ponieważ między językiem polskim a łaciną, mimo wielu różnic, zachodzi strukturalne podobieństwo, można założyć, że także w łacinie występują wyrazy mające dopowiedzeniowy charakter. Artykuł ten jest próbą wskazania leksemów, które mogą tworzyć klasę dopowiedzeń w języku łacińskim.

W tradycyjnych podziałach słownictwa na części mowy większość polskich leksemów określanych obecnie jako dopowiedzenia była zaliczana do partykuł lub przysłówków¹⁷. Również dopowiedzeń łacińskich należy, jak się

¹³ *Składniowy model*, s. 489-490.

¹⁴ *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa: PWN 2002, s. 131.

¹⁵ *Polskie partykuły...*, s. 40.

¹⁶ Wiśniewski (*Strukturalna charakterystyka...*, s. 118-119) wymienia ponadto takie jednostki leksykalne, jak: *ale gdzie tam, coś ty, doprawdy, e tam, gdzie tam, na odwrót, nic dziwnego, odwrotnie, pewnie, skądże, skądże znowu, uhum, wykluczone*.

¹⁷ Zob. np. P. Bąk, *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1987, s. 172, 189-190. Inne kwalifikacje zaproponowali Zenon Klemensiewicz (*Zarys składni polskiej*, Warszawa: PWN 1961, s. 26) i Stanisław Jodłowski (*Studia nad częściami mowy*, Warszawa: PWN 1971, s. 110-114; *tenże*, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: PWN 1976, s. 20-22). Klemensiewicz mówi o dodatkowych wyznacznikach intelektualnych (oceniających), których

wydaje, poszukiwać przede wszystkim wśród leksemów kwalifikowanych jako tradycyjne przysłówki¹⁸. W poświęconej łacińskim przysłówkom pracy Harma Pinkstera znajduje się rozdział zatytułowany *Adverbs as optionally free forms*, jednakże zawarte tam informacje nie wnoszą zbyt wiele do podjętego tu tematu, ponieważ autor za jednowyrazowe wypowiedzenia uznaje także wiele przysłówków (np. przysłówki sposobu *constanter – silnie, mocno* czy *humaniter – łagodnie, uprzejmie*), które wprawdzie mogą pojawić się jako odpowiedzi na pytania, jednak nie są samodzielnymi wypowiedzeniami, lecz częściami wypowiedzeń, których pozostałe elementy uległy elipsie¹⁹. Ponieważ dopowiedzenia najczęściej stanowią twierdzące lub przeczące odpowiedzi na pytania, leksemów pełniących taką funkcję można szukać w szczegółowych gramatykach łacińskich, w których znajdują się osobne rozdziały, dotyczące różnych sposobów potwierdzania i zaprzeczania w języku łacińskim, tzn. w gramatykach Hermana Mengego oraz Raphaela Kühnera i Carla Stegmanna²⁰. Łacina różni się pod tym względem od współczesnych języków, ponieważ potwierdzanie i zaprzeczanie za pomocą słów w pewnym przybliżeniu odpowiadających dopowiedzeniom *tak* i *nie* jest stosunkowo rzadkie. Naj-

---

funkcja w wypowiedzeniu polega na tym, że odnoszą się „do treści całego wypowiedzenia, wyrażając postawę mówiącego względem jego treści, ocenę stosunku do rzeczywistości tego stanu rzeczy, o którym ona mówi...” i wymienia m.in. leksemy *oczywiście, istotnie, owszem*. Jodłowski natomiast wyodrębnia wśród części mowy klasę modulantów, czyli leksykalnych wyznaczników modalności. Funkcja modulantów polega na zaznaczaniu pozakonstrukcyjnych elementów wypowiedzenia, m.in. jego waloru logicznego (wartości logicznej), czemu służy podgrupa modulantów waloryzujących (waloryzantów), do których zalicza m.in. *nie, bynajmniej, tak, owszem*.

¹⁸ Klasy partykuł gramatyki i słowniki łacińskie w zasadzie nie wyodrębniają. W gramatykach obcojęzycznych terminem tym określa się wszystkie nieodmienne części mowy, a więc przysłówki, przyimki, wykrzykniki i spójniki. Zob. np. H. M e n g e, *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, Völlig neu bearbeitet von T. Burkard und M. Schauer, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000, s. 1. W gramatykach polskojęzycznych nazywa się tak enklityki i partykuły pytajne, jednak nie uważa się ich za odrębną część mowy. Zob. np. J. W i k a r j a k, *Gramatyka opisowa języka łacińskiego*, Warszawa: PWN 1978, s. 14, 39, 136, 148.

¹⁹ *On Latin Adverbs*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1972, s. 158-165. Podobne uwagi można znaleźć także w: t e n z e, *Attitudinal and Illocutionary Satellites in Latin*, w: *Words in their places*, red. H.-H. Aersten, M.-L. Rod, Amsterdam: Vrije Universiteit 2004, s. 191-198; t e n z e, *The ancient grammarians' concept of the adverb: the failure to make a distinction between a verb and a sentence*, „Langage” 27(2005), s. 179-180.

²⁰ Zob. H. M e n g e, *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, Völlig neu bearbeitet von T. Burkard und M. Schauer, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000, s. 569-571; R. K ü h n e r, C. S t e g m a n n, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache II. Satzlehre*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1962, s. 531-532.

częstszym sposobem potwierdzania jest powtórzenie wyrazu lub wyrazów, na których spoczywa akcent zdaniowy. Podobnie dokonuje się zaprzeczenie, z tym że powtórzonym wyrazom towarzyszy partykuła przecząca *non*. Do potwierdzania i zaprzeczania służą również całe zdania (np. *Ita prorsus existimo*. – dosł. *Dokładnie tak myślę*.) czy też pewne wyrażenia wieloskładnikowe (np. *ita plane, nihil sane*). Gramatyki te wymieniają jednak również (pojedyncze) leksemy, które w pewnych kontekstach mogą, jak się wydaje, pełnić funkcję dopowiedzeń, są to mianowicie leksemy: *etiam, ita, admodum, sic, non, minime, certe, certo, sane, vero, verum* i *scilicet*²¹. Ich dopowiedzeniowy charakter potwierdzają informacje zawarte w słownikach, m.in. w *Słowniku łacińsko-polskim* pod redakcją M. Plezi (dalej: SŁPP) oraz w *Latin Dictionary* pod red. Ch. T. Lewisa i Ch. Shorta (dalej: LDLS).

Mimo że potwierdzanie i zaprzeczanie za pomocą odpowiedników polskich dopowiedzeń *tak* i *nie* nie było w łacinie częste, to jednak możliwe. Świadczy o tym następujący przykład, zaczerpnięty z Cycerona²²:

(1) Cic. *Ac.* 2, 104: *Id cum ita sit, alterum placere ut numquam adsentiat, alterum tenere ut sequens probabilitatem, ubicumque haec aut occurrat aut deficiat, aut „etiam” aut „non” respondere possit.*

Skoro tak się sprawa przedstawia, jeden [z akademików] woli nigdy nie przyzwalać, drugi zaś przestrzega zasady kierowania się prawdopodobieństwem, by tam, gdzie ono występuje, móc powiedzieć „*tak*”, a tam, gdzie go brakuje, rzec „*nie*”.

Wymieniony tu leksem *etiam* najczęściej pełni funkcję spójnika (*także, również*) lub partykuły (*nawet*), tak jak w przykładzie (2), gdzie *etiam* pojawia się wprawdzie jako odpowiedź na pytanie, jednak występuje również w pytaniu, i to jako ten element, na którym spoczywa akcent zdaniowy:

²¹ W związku z tym, że dopowiedzenia pojawiają się w tekstach dialogowych, materiał językowy ilustrujący dopowiedzeniowe użycie tychże leksemów można znaleźć częściowo u Cycerona, w dialogach filozoficznych, niekiedy także w mowach. Jednak najbogatszym źródłem są komedie Plauta i Terencjusza, czyli teksty pochodzące z epoki archaicznej i, zwłaszcza w przypadku Plauta, reprezentujące mowę potoczną. Ze względu na ograniczone możliwości tego rodzaju badań, kwestia czasu oraz rejestrów języka nie została uwzględniona. Przytoczone wcześniej listy polskich dopowiedzeń również zawierają archaizmy (np. *oczywista*) i leksemy używane tylko w języku potocznym (np. *pewnie*).

²² Przy przytaczaniu fragmentów dzieł pisarzy łacińskich zastosowany został system skrótów przyjęty w SŁPP. W związku z tym, że literackie przekłady tychże cytatów niekiedy, co jest zrozumiałe, nie oddają dosłownie sensu oryginału, tam, gdzie było to potrzebne, w nawiasach kwadratowych umieszczone zostały uzupełnienia lub bardziej dosłowne tłumaczenia.

(2) Cic. *Tusc.* 5.111, 2: ... ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. 'etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium?' *etiam*; nam ista ipsa contemnit.

... stąd jego [Epikura] zdaniem wynika to, o co nam chodzi, a mianowicie, że człowiek mądry jest zawsze szczęśliwy. Czy *nawet* wtedy, gdy pozbawiony jest wzroku i słuchu? *Nawet* wtedy; bo właśnie nimi gardzi.

Natomiast w przykładach (3), (4), (5) i (6) *etiam* wyraźnie zostało użyte jako dopowiedzenie potwierdzające:

(3) Cic. *Att.* 2, 6, 2, 15: Vide quid narrent, ecquae spes sit denari an cistophoro Pompeiano iaceamus. praeterea de muro statue quid faciendum sit. aliud quid? *etiam*: quando te proficisci istinc putes fac ut sciam.

Posłuchaj co powiedzą: czy jest jaka nadzieja zapłaty w denarach, czy też poprzestać musimy na Pompejusza cystoforach? Postanów także co z murem począć. Cóż jeszcze innego? [dosł. Coś jeszcze?] To, [dosł. *Tak*:] żebyś mi dał wiedzieć, kiedy myślisz z Rzymu wyjechać.

(4) Cic. *Planc.* 65, 8: ...concordi paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset quo die Roma exissem et num quidnam esset novi. Cui cum respondissem me e provincia decedere: 'etiam me hercule,' inquit, 'ut opinor, ex Africa.' Huic ego iam stomachans fastidiose: 'immo ex Sicilia,' inquam.

...ledwie nie zemdłał, sędziowie, gdy mnie ktoś zapytał, którego dnia z Rzymu wyjechałem i co tam słyhać nowego. Gdym mu na to odpowiedział, że jadę z mojej prowincji: *tak jest*, rzekł, zapewne z Afryki. Odpowiedziałem mu z gniewem i przekąsem: nie, z Sycylii.

(5) Plaut. *Amph.* 544: {Iuppiter} Abi prae, Sosia, iam ego sequar. numquid vis? {Alcumena} *Etiam*: ut actutum advenias.

{Jowisz} Idź ty naprzód, a ja zaraz – Cóż jeszcze? [dosł. Czy czegoś chcesz?] {Alkmena} To jeszcze [dosł. *Tak*]: Żebyś przyszedł jak najprędzej.

(6) Cic. *Ac.* 2, 134: Zeno in una virtute positam beatam vitam putat. quid Antiochus? „*etiam*” inquit „beatam, sed non beatissimam”.

Zenon jest przekonany, że szczęśliwe życie polega jedynie na cnocie. Cóż na to Antiochus? „*Owszem* – rzeczy – szczęśliwe, lecz nie najszczęśliwsze”.

Kolejnym leksemem, który może występować jako odpowiednik dopowiedzenia *tak* jest *ita*. Należy jednak zwrócić uwagę, że leksem ten częściej pojawia się jako przysłówek (zaimkowy), w zn. *tak*, w *taki sposób*:

(7) Ter. *Hec.* 846: {Pamphilus} eum quem olim ei dedi: eaque hoc te mihi nuntiare iussit. *itanest* factum? {Parmeno} *ita*, inquam.

{Pamfil} Ten sam [pierścień], który jej podarowałem jakiś czas temu. I kazała ci zawiadomić mnie o tym. Czy *tak* było? {Parmenon} *Tak* [było], przecież mówię.

Ale są konteksty, w których dopowiedzeniowa rola *ita* nie ulega wątpliwości:

(8) Ter. *Andr.* 849: {Simo} bene sane; id enimvero hinc nunc abest. etiam tu hoc respondes quid istic tibi negotist? {Davos} mihin? {Simo} *ita*. {Davos} mihin? {Simo} tibi ergo. {Davos} modo introii.

{Simon} Doskonale. Naprawdę tylko tego nam brakowało. A teraz gadaj mi zaraz: co robiłeś w tamtym domu? {Dawus} Ja? {Simon} *Tak*. {Dawus} Ja? {Simon} No tak, ty. {Dawus} Wszedłem tam przed chwilą.

(9) Plaut. *Amph.* 362: {Sosia} Tun domo prohibere peregre me advenientem postulas? {Mercurius} Haecine tua domust? {Sosia} *Ita* inquam.

{Sozja} Więc ty mnie stąd chcesz odpędzić, gdy ja do dom wracam? {Merkur} To twój dom? {Sozja} *A oczywiście*.

Jeśli chodzi o *admodum*, to nie zawsze można rozstrzygnąć, czy służy do oznaczenia stopnia – *bardzo*, *zupełnie*, *nader*, a więc jest tradycyjnym przysłówkiem stopnia²³, czy też zostało użyte jako silne potwierdzenie:

(10) Plaut. *Bacch.* 838: {Chrysalus} Qui sunt in lecto illo altero? {Nicobulus} Interii miser. {Chrysalus} Novistine hominem? {Nicobulus} Novi. {Chrysalus} Dic sodes mihi, bellan videtur specie mulier? {Nicobulus} *Admodum*.

{Chrysalus} Kto na drugim posłaniu? {Nikobulus} Ach! Przepadłem nędznie! {Chrysalus} Znasz więc tego człowieka? {Nikobulus} Znam. {Chrysalus} Powiedz mi, proszę, piękna wydaje ci się ta kobieta? {Nikobulus} *Bardzo* [piękna lub *O tak*].

W pewnych kontekstach jednak nie może być operatorem gradacji, zatem pełni funkcję dopowiedzenia:

²³ W nowszych ujęciach zwykle włącza się je do klasy partykuł, np.: M. Grochowski, *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Wyd. IJP PAN 1997. Choć zwraca się uwagę na pewną odrębność tych leksemów, polegającą na tym, że wchodzą one w relacje składniowe z leksemami mającymi znaczenie gradualne, nazywanymi cechy i stany stopniowalne. W klasyfikacji Laskowskiego (*Zagadnienia ogólne morfologii...*, s. 64), w której partykuły w rozumieniu Grochowskiego określane są jako modalizatory, grupa ta nosi nazwę modalizatorów kwantyfikujących. Ostatnio Grochowski (*Założenia ogólne opisu tzw. wyrażen funkcyjnych w Wielkim słowniku języka polskiego*, w: *Nowe studia leksykograficzne 2*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków: Wyd. LEXIS 2008, s. 13-14) proponuje wyodrębnienie osobnej klasy operatorów gradacji (obok operatorów aproksymacji i limitacji).

(11) Plaut. *Rud.* 269: {Ptolemodemocratia} Nempe equo ligneo per vias caeruleas estis vectae? {Palaestra} *Admodum.*

{Ptolemodemocratia} Więc „na koniu z drzewa przyjechałyście tu do nas poprzez sine szlaki”? {Palaestra} *Tak.*

(12) Ter. *Phorm.* 315: {Phormio} Itane patris ais adventum veritum hinc abiisse? {Geta} *Admodum.*

{Formion} A więc mówisz, że uciekł ze strachu przed ojcem? {Getas} *Właśnie!*

(13) Plaut. *Rud.* 840: {Plesidippus} Meamne ille amicam leno vi, violentia de ara deripere Veneris voluit? {Trachalio} *Admodum.* {Plesidippus} Quin occidisti extemplo? {Trachalio} Gladius non erat.

{Plesidippus} Co? Moją przyjaciółkę rajfur chciał przemocą oderwać od ołtarza Wenery? {Trachalio} *Tak, właśnie.* {Plesidippus} Czegoś zaraz nie zabił? {Trachalio} Bo nie miałem miecza.

Leksem *sic*, podobnie jak *ita*, zasadniczo występuje jako przysłówek zaimekowy, znaczący *tak*, w *taki sposób*:

(14) Plaut. *Bacch.* 468: {Mnesilochus} Quid sodalem meum castigas, Lyde, discipulum tuum? {Lydus} Periiit tibi sodalis. {Mnesilochus} Ne di sirint. {Lydus} *Sic* est ut loquor. quin ego cum peribat vidi, non ex audito arguo.

{Mnezyluchus} Cóż tak ganisz ucznia swego a mojego druha? {Lidus} Przepadł druh twój. {Mnezyluchus} Brońcie bogi! {Lidus} *Tak* jest, jak ja mówię! Sam widziałem jego zgubę, nie powtarzam plotek.

Ani Menge, ani Kühner, Stegmann nie wspominają, by *sic* mogło występować samodzielnie²⁴. Jednak w LDLS jest wzmianka o tym, że w okresie przedklasycznym wprawdzie rzadko, ale było używane jako odpowiedź *tak*:

(15) Ter. *Phorm.* 316: {Phormio} Itane patris ais adventum veritum hinc abiisse? {Geta} *admodum.* {Phormio} Phanium relictam solam? {Geta} *sic.* {Phormio} et iratum senem? {Geta} *oppido.*

{Formion} Więc mówisz, że uciekł ze strachu przed ojcem? {Getas} *Właśnie.* {Formion} Zostawił Fanię samą? {Getas} *Otóż to!* {Formion} A stary się wścieka? {Getas} I to bardzo.

(16) Ter. *Phorm.* 813: {Demipho} quid illa filia amici nostri? quid futurumst? {Chremes} *recte.* {Demipho} hanc igitur mittimus? {Chremes} quidni? {Demipho} illa maneat? {Chremes} *sic.*

²⁴ Zob. Menge, *Lehrbuch...*, s. 569-571; Kühner, Stegmann, *Ausführliche Grammatik...*, s. 531-532.

{Demifon} Ale co w takim razie z... córką naszego przyjaciela? Co się z nią stanie?
 {Chremes} Nie ma problemu. {Demifon} Więc ją odeślemy? {Chremes} Oczywiście.
 {Demifon} Żeby tamta mogła zostać? {Chremes} *Tak*.

Według Mengego i Kühnera, Stegmanna wspomniane wcześniej *non* bardzo rzadko występuje samodzielnie, a zatem może być uznane za dopowiedzenie zaprzeczające. Niekiedy prawdopodobne wydaje się, że jest partykułą zaprzeczającą łączącą się z elementami zdania, które zostały opuszczone:

(17) Cic. *Verr.* 1, 1, 20, 10: Quid? iudices non crimina, non testis, non existimationem populi Romani sequentur? *Non*; omnia in unius potestate ac moderatione vertentur. Jak to? Nie będąż sędziowie mieli baczenia na oskarżenie, na świadków, na opinię ludu Rzymskiego? *Nie [będą]*, wszystko zawiśnie na władzy i kierunku jednego człowieka.

Często jednak możliwa jest interpretacja dopowiedzeniowa, tzn. uznanie, że *non*, zgodnie z definicją Grochowskiego, zastępuje wypowiedzenie zależne od kontekstu werbalnego, czyli konstytuuje takie wypowiedzenie²⁵:

(18) Cic. *Q. Rosc.* 41: Si alia de causa, quae ratio tibi cum eo intercesserat? Nulla. Addictus erat tibi? *Non*. Frustra tempus contero. Z innej przyczyny? Jakie zachodziły między wami pieniężne stosunki? żadne. Sądli mu pod karą uwięzienia zapłacić kazał?: *nie*. Naprawdę czas na tem trawię.

(19) Cic. *Cluent.* 92: Si ex lege subsortitus non erat Iunius aut si in aliquam legem aliquando non iuraverat, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur? '*Non*' inquit; 'sed ille idcirco illis legibus condemnatus est, quod contra aliam legem commiserat.'
 Jeżeli Juniusz w powtórnym losowaniu nie podług prawa postąpił, albo jeżeli prawa nie zaprzysiągł, czy skazując go wydano zarazem wyrok przeciw Kluencyuszowi? «*Nie*, odpowiadają mi, ale dla tego na mocy tych praw skazany został, że przeciw innemu prawu wykroczył.»

(20) Cic. *Verr.* 2, 2, 106, 3: Videte porro aliam amentiam; videte ut, dum expedire sese vult, induat. Cognitorem adscribit Sthenio quem? cognatum aliquem aut propinquum? *Non*. Thermitanum aliquem, honestum hominem ac nobilem? Ne id quidem. Zobaczcie inne jeszcze jego szaleństwo, zobaczcie jak chcąc się wywikłać, bardziej się jeszcze wikła. Dodaje, że Steniusowi dał obrońcę. Kogo? Krewnego może, lub poblizkiego? *Nie*. Termatana, człowieka zacnego rodu i charakteru? i to nie.

(21) Ter. *Haut.* 820: {Syrus} iam non sum iratu'. sed scin ubi sit nunc tibi tua Bacchis? {Clitipho} apud nos. {Syrus} *non*. {Clitipho} ubi ergo? {Syrus} apud Cliniam.

²⁵ *Polskie partykuły...*, s. 39.

{Syrus} Już się nie gniewam. A czy wiesz, gdzie teraz jest Bakchida? {Klitifon} U nas.
 {Syrus} *Nie*. {Klitifon} Więc gdzie? {Syrus} U Kliniasza.

Natomiast *minime*, homonimiczne z superlatiwem przysłówka *parum* (*mało*), znaczącym *najmniej*, *bardzo mało*:

(22) Ter. *Eun.* 333: {Chaerea} illum liquet mihi deierare his mensibus sex septem prorsum non vidisse proxumis, nisi nunc quom *minime* vellem *minime*que opu' fuit.
 {Chereasz} Przysięgam, że nie widziałem go przez ostatnie sześć czy siedem miesięcy. I musiałem go spotkać właśnie teraz, kiedy *najmniej* tego chciałem i *najmniej* mi to było potrzebne.

często występuje jako dopowiedzenie zaprzeczające – *wcale nie*, *bynajmniej*:

(23) Cic. *Rep.* 5, 5, 3: {Scipio} Num id studium censes esse vilici? {Manilius} *Minime*; quippe cum agri culturam saepissime opera deficiat.
 {Scypio} Czy sądzisz, że znajomość tych rzeczy jest powinnością włodarza? {Maniliusz} *Bynajmniej*; bo zbyt często zaniedbywałby wtedy uprawę roli.

(24) Cic. *Quinct.* 79, 1: tamenne vereris ut possis hoc contra Hortensium contendere? 'Minime,' inquam, 'sed quid id ad rem?'
 Obawiasz się jeszcze byś tego przeciw Hortensiuszowi dowieść nie mógł? *Bynajmniej*, odpowiedziałem, ale coż to do rzeczy?

(25) Cic. *Rab. Post.* 16, 5: 'Si quis ob rem iudicandam pecuniam cepisset' aperte equites Romani restiterunt. Quid? hoc licere volebant? *Minime*; neque solum hoc genus pecuniae capiendae turpe sed etiam nefarium esse arbitrantur.
 „Jeśliby kto za wyrok wziął pieniądze,” rycerze Rzymscy otwarcie się oparli. Jak to? czy chcieli żeby to wolno było? *bynajmniej*. Branie za wyrok pieniędzy nie tylko za hańbę, ale za występki pocztywali.

(26) Ter. *Hec.* 267: {Laches} quae res te id facere prohibet? eho num quid nam accusat virum? {Phidippus} *minime*.
 {Laches} A cóż sprawia, że nie możesz? Ejże, czy przypadkiem nie ma pretensji do męża? {Fidyf} *W żadnym razie!*

(27) Plaut. *Men.* 1122: {Messenio} Dic mihi: uno nomine ambo eratis? {Menaechmus} *Minime*. nam mihi hoc erat, quod nunc est, Menaechmo: illum tum vocabant Sosiclem.
 {Messenjo} Powiedz, czy imiona obaj mieliście te same? {Menechmus} *Bynajmniej*: Ja miałem to, co dziś, to jest Menechmus; tamten był Sosikles.

Poważne trudności interpretacyjne pojawiają się w odniesieniu do grupy leksemów odprzymiotnikowych *certe*, *certo*, *sane*, *vero* i *verum*²⁶. Nawet jeśli pominie się ich użycia przysłówkowe, które stosunkowo łatwo odróżnić, nie jest jasne, kiedy uznać je za partykuły epistemiczne (*na pewno*, *z pewnością*), a kiedy za dopowiedzenia (*na pewno*, *pewnie*). Jak się wydaje, *certe* w przykładach (28) i (29) jest partykułą epistemiczną, wyrażającą przekonanie nadawcy wypowiedzi co do pewności treści *dictum*, natomiast w przykładzie (30) sens poprzedzającego wypowiedzenia pytajnego jest taki, że oczekuje się raczej potwierdzenia:

(28) Ter. *Hec.* 843: {Pamphilus} Vide, mi Parmeno, etiam sodes ut mi haec *certa* et clara attuleris, ne me in breve conicias tempu' gaudio hoc falso frui. {Parmeno} visumst. {Pamphilus} *certen*? {Parmeno} *certe*. {Pamphilus} deu' sum si hoc itast.
 {Pamfil} Mój drogi Parmenonie, ja cię proszę, ty lepiej jeszcze raz sprawdź, czy to, co mi powiedziałeś jest *prawdą*. Nie dawaj mi ulotnej nadziei na złudne szczęście. {Parmeno} Już sprawdzone. {Pamfil} [Czy] *Na pewno* [sprawdzone]? {Parmeno} *Na pewno* [sprawdzone]. {Pamfil} Jeśli tak, to jestem jak bóg w niebie!

(29) Cic. *Tusc.* 1, 9: {Auditor} Malum mihi videtur esse mors. {Marcus} Isne, qui mortui sunt, an is, quibus moriendum est? {Auditor} Utrisque. {Marcus} Est miserum igitur, quoniam malum. {Auditor} *Certe*. {Marcus} Ergo et ii, quibus evenit iam ut morentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. {Auditor} Mihi ita videtur.
 {Słuchacz} Według mojego zdania śmierć jest złem. {Marek} Dla tych, co umarli, czy dla tych, co muszą umrzeć? {Słuchacz} Dla jednych i dla drugich. {Marek} Jest więc nieszczęściem, skoro jest złem? {Słuchacz} *Z pewnością* [jest nieszczęściem]. {Marek} Zatem nieszczęśliwi są i ci, których śmierć już spotkała, i ci, których spotka? {Słuchacz} Tak mi się zdaje.

(30) Ter. *Andr.* 617: {Pamphilus} eho dum, bone vir, quid ais? viden me consiliis tuis miserum inpeditum esse? {Davos} at iam expediam. {Pamphil} expedies? {Davos} *certe*, Pamphile.
 {Pamfil} Ejże, i cóż mi powiesz, dobry człowieku? Widzisz, w jaką pułapkę wciągnąłeś mnie swoimi pomysłami? {Dawus} Zaraz cię wyciągnę. {Pamfil} Wyciągniesz mnie? {Dawus} *Oczywiście* [Tak, wyciągnę, chyba nie: Na pewno wyciągnę].

Jeśli natomiast chodzi o *certo*, w każdym z podanych niżej przykładów można widzieć partykułę modalną, jednak intuicja (także tłumacza) podpowiada, że są to raczej dopowiedzenia:

²⁶ Według LDLS w epoce klasycznej jako odpowiedzi używane były raczej leksemy *certe* i *vero*, natomiast *certo* i *verum* w takiej funkcji pojawiają się w tekstach z epoki archaicznej.

(31) Plaut. *Men.* 1058: {Sosicles} Liberum ego te iussi abire? {Messenio} *Certo*. {Sosicles} Quin *certissimum*st, mepte potius fieri servom, quam te umquam emittam manu.

{Sosikles} Ja kazałem, żebyś odszedł wolny? {Messenjo} *Pewnie*. {Sosikles} Otóż to *najpewniej*, że ja przedtem raczej sam zostanę niewolnikiem, niż ciebie wyzwolę!

(32) Plaut. *Men.* 389: {Erotium} Eamus intro, ut prandeamus. {Menaechmus} Bene vocas: tam gratiast. {Erotium} Cur igitur me tibi iussisti coquere dudum prandium? {Menaechmus} Egon te iussi coquere? {Erotium} *Certo*, tibi et parasito tuo.

{Erotjum} Chodźmy tedy tu zjeść obiad. {Menechmus} Zbytek łaski, – dzięki. {Erotjum} Poczujesz mi tedy kazał obiad sobie warzyć? {Menechmus} Ja kazałem obiad warzyć? {Erotjum} *Pewnie*. I to tobie razem z twoim pasożytem.

(33) Plaut. *Men.* 1109: {Messenio} Est tibi nomen Menaechmo? {Menaechmus} Fateor. {Messenio} Est itidem tibi? {Sosicles} Est. {Messenio} Patrem fuisse Moschum tibi ais? {Menaechmus} Ita vero. {Sosicles} Et mihi. {Messenio} Esne tu Syracusanus? {Menaechmus} *Certo*. {Messenio} Quid tu? {Sosicles} Quippini.

{Messenjo} Ty na imię masz Menechmus? {Menechmus} Tak. {Messenjo} I ty tak samo? {Sosikles = Menechmus II} Tak. {Messenjo} Twym ojcem miał być Moschus? {Menechmus} Tak. {Sosikles = Menechmus II} I moim także. {Messaenjo} I pochodzisz z Syrakuz? {Menechmus} *Tak*. {Messenjo} A ty? {Sosikles = Menechmus II} Tak samo.

Leksem *sane*, w związku z tym, że często pojawia się wraz z odpowiednikiem tego elementu wypowiedzenia, stanowiącego poprzedzający kontekst, na którym spoczywa akcent zdaniowy, może być uznany zarówno za partykułę epistemiczną, jak i dopowiedzenie (obok którego pojawia się częściowo tylko zredukowane wypowiedzenie-odpowiedź):

(34) Plaut. *Rud.* 1407: {Daemones} Vin tibi condicionem luculentam ferre me? {Labrax} *Sane* volo.

{Demes} Chcesz interes świetny zrobić? {Labraks} *Owszem*. [dosł. Chcę z *pewnością* lub *Tak*, chcę.]

(35) Plaut. *Poen.* 1079: {Milphio} Pol istam rem vobis bene evenisse gaudeo. sed te moneri num nevis? {Hanno} *Sane* volo.

{Milfjo} Cieszę się ogromnie, że tak dobrze wam wyszło! A czy mi pozwolisz [dosł. czy chcesz], żebym ci coś przypomniał? {Hanno} Ależ *owszem*, proszę. [dosł. Chcę z *pewnością* lub *Tak*, chcę.]

(36) Cic. *Leg.* 1, 21: {Marcus} Dasne igitur hoc nobis, Pomponi, (nam Quinti novi sententiam), deorum immortalium nutu, ratione, potestate, mente, numine (sive quod est aliud verbum quo planius significem quod volo) naturam omnem regi? Nam, si hoc comprobas, ab eo nobis causa ordianda est potissimum. {Atticus} Do *sane*, si postulas;

etenim propter hunc concentum avium strepitumque fluminum non vereor condiscipulorum ne quis exaudiat.

{Marek} Czy więc zgodzisz się ze mną, Pomponiuszu (bo pogląd Kwintusa jest mi znany), że całym światem rządzi moc oraz siła twórcza bogów nieśmiertelnych, ich rozum, potęga, myśl i wola – lub może jest jeszcze inne słowo, którym mógłbym jaśniej wyrazić to, co chcę powiedzieć? Bo jeśli nie przyznajesz tego, najlepiej byłoby rozpocząć nasze rozważania właśnie od tej sprawy. {Attyk} Przyznaję *oczywiście*, jeśli żądasz; gdyż ze względu na ten koncert ptasi i szum rzeki nie lękam się, że podsłucha mnie któryś z moich kolegów.

Choć nie ulega raczej wątpliwości, że w przykładzie (37) mamy do czynienia z dopowiedzeniem:

(37) Cic. *Rep.* 2, 64, 4: Cum ea Scipio dixisset silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio, tum Tubero: Quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies, quid in oratione tua desiderem. *Sane*, inquit Scipio, et libenter quidem.

Kiedy Scypio wyrzekł te słowa, a wszyscy w milczeniu oczekiwali dalszego ciągu jego wywodu, zabrał głos Tubero: Ponieważ obecni tu starsi wiekiem o nic cię nie pytają, Afrykańczyku, zechciej posłuchać, czego ja bym chciał dowiedzieć się z twojej przemowy. – *Proszę bardzo* [= *dobrze, oczywiście*] – odpowiedział Scypio. – Wysłucham cię z wielką radością.

Sane, podobnie jak *admodum* z przykładu (10), może również pełnić funkcję operatora gradacji²⁷, i w pewnych sytuacjach, jak pokazują różne tłumaczenia poniższych przykładów, trudno zdecydować, czy mamy do czynienia z określeniem stopnia, czy z dopowiedzeniem:

(38) Ter. *Eun.* 361: {Chaerea} perii, numquamne etiam me illam vidisse! eho dum dic mihi: estne, ut fertur, forma? {Parmeno} *sane*. {Chaerea} at nil ad nostram hanc? {Parmeno} alia rest.

{Chereasz} A niech mnie! Nigdy jej nie widziałem! Ejże, powiedz mi, jest tak piękna, jak mówią? {Parmenon} *Bardzo* [piękna lub Tak]. {Chereasz} Ale nie jest jak ta moja? {Parmenon} To zupełnie co innego.

(39) Ter. *Haut.* 522: {Syrus} mulier comoda et faceta haec meretrix. {Chremes} *sane*. {Syrus} idem visast tibi? et quidem hercle forma luculenta.

{Syrus} Ta hetera to miła i elegancka kobieta. {Chremes} *Rzeczywiście* [lub *Bardzo*]. {Syrus} Ty też tak uważasz? Na Herkulesa, niezwykle urodziwa.

²⁷ Różne użycia leksemu *sane* zostały scharakteryzowane w: M. G ó r s k a, *Łaciński leksem „sane” jako tzw. wyrażenie funkcyjne*, „Roczniki Humanistyczne” 57(2009), z. 6, s. 11-27.

Leksem *vero* może być interpretowany albo jako partykuła – *naprawdę, rzeczywiście*, albo jako dopowiedzenie – *tak (jest), owszem, oczywiście*:

(40) Cic. *Leg.* 2, 46: {Atticus} Ita credo. Sed tamen hoc magis eas res et meminere et exspecto, quod et ad pontificium ius et ad civile pertinent. {Marcus} *Vero*, et a peritissimis sunt istis de rebus et responsa et scripta multa...

{Attyk} Wierzę ci; ale ja pamiętam i czekam na to tym bardziej, że przepisy te należą i do prawa kapłańskiego, i do cywilnego. {Marek} *Ślusznie* [dosł. *To prawda*]. Najbieglejsi prawnicy udzielili w tych sprawach wiele odpowiedzi i wiele napisali...

(41) Cic. *Tusc.* 1, 25: {Marcus} Quid? hoc dasne aut manere animos post mortem aut morte ipsa interire? {Auditor} Do *vero*. {Marcus} Quid, si maneant? {Auditor} Beatos esse concedo.

{Marek} Jakże to? Godzisz się zatem, że dusze albo nadal żyją po śmierci, albo wskutek samej śmierci giną? {Słuchacz} Godzę się, *zaiste* [Rzeczywiście się godzę lub Tak, godzę się]. {Marek} Co się więc dzieje, jeśli nadal żyją? {Słuchacz} Przypuszczam, że są szczęśliwe.

(42) Cic. *Tusc.* 2, 26: {Marcus} Fuisti saepe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. {Auditor} *Vero*, ac libenter quidem.

{Marek} Myślę, że w czasie pobytu w Atenach bywałeś na wykładach filozofów. {Słuchacz} *Owszem*, nawet z przyjemnością.

(43) Cic. *Brut.* 300: Tum Brutus: de isto postea; sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis? *Vero*, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit, quoniam utroque in loco vicini sumus.

O tem innego razu, rzekł Brutus. Potem poglądając na mnie, dodał: Wszak nam objaśnisz dawne wyrazy? – *Tak jest*, odpowiedziałem, albo w [Kumanum, albo w] Tuskulanum, kiedy znajdziemy czas po temu; bo w obu tych miejscach sąsiadami jesteśmy.

Verum jako wykładnik modalności stanowi cześć wyrażenia *verum est – jest prawdą, jest prawdziwe*, gdzie występuje jako przymiotnik lub rzeczownik:

(45) Plaut. *Rud.* 877: {Labrax} Sequere, obsecro, me. {Charmides} Pariter suades qualis es: tu in nervom rapere, eo me obsecras ut te sequar. etiam retentas? {Labrax} Perii. {Plesidippus} *Verum* sit velim.

{Labraks} Chodź ze mną, ja cie błagam. {Charmides} Rada warta ciebie: ciebie ciągną do kozy, a ty mnie tam wołasz. Co? Jeszcze się mnie czepiasz? {Labraks} Już po mnie! {Plezydyppus} Chciałbym, żeby to była *prawda*.

Natomiast wtedy, gdy pojawia się samodzielnie, pełni funkcję dopowiedzenia – *tak, pewnie*:

(46) Ter. *Haut.* 1013: {Chremes} non postulo iam: loquere: nihilo minus ego hoc faciam tamen. {Sostrata} facies? {Chremes} *verum*. {Sostrata} non vides quantum mali ex ea re excites?

{Chremes} Już nie żądam. Mów. Ale i tak nawet na krok nie odstąpię od swojego planu. [dosł. i tak to zrobię] {Sostrata} Nie odstąpisz? [dosł. Zrobisz?] {Chremes} Nie. [dosł. *Tak.*] {Sostrata} Nie widzisz, jakie nieszczęście wywołujesz?

(47) Ter. *Ad.* 543: {Ctesipho} Syre. {Syrus} quid est? {Ctesipho} men quaerit? {Syrus} *verum*. {Ctesipho} perii.

{Ktezyfon} Syrusie! {Syrus} Czego? {Ktezyfon} Czy to mnie szuka? {Syrus} *Pewnie!* {Ktezyfon} No to już po mnie!

(48) Plaut. *Asin.* 790: {Parasitus} Scio, captiones metuis. {Diabolus} *Verum*. {Parasitus} Ergo ut iubes tollam.

{Pasożyt} Wiem, boisz się podrywek. {Diabolus} *Tak.* {Pasożyt} Zatem, jak każeś, skreślę.

Łacińskie *scilicet*, podobnie jak polskie *oczywiście*²⁸, może występować jako partykuła – *oczywiście, naturalnie*, przy czym dość często jest używana ironicznie:

(49) Plaut. *Asin.* 490: {Leonida} Ita facito, age ambula ergo. tu contumeliam alteri facias, tibi non dicatur? tam ego homo sum quam tu. {Mercator} *Scilicet*. ita res est.

{Leonida} Dobrze, dalej w drogę! Ty drugiemu nawymyślasz, a tobie nie wolno? Taki sam jest, jak ty, człowiek. {Kupiec} Tak jest, *oczywiście* [To oczywiste, że tak jest].

(50) Plaut. *Trin.* 579: {Lesbonicus} Sed, Stasime, abi huc ad meam sororem ad Calliclem, dic hoc negoti quo modo actumst. {Stasimus} Ibitur. {Lesbonicus} Et gratulator meae sorori. {Stasimus} *Scilicet*.

{Lesbonikus} Ale, ale, Stazymie, idźże do mojej siostry – Jest tam, u Kalliklesa – powiedz, co się stało. {Stazymus} Idę. {Lesbonikus} Złóż jej życzenia. {Stazymus} *No, to się rozumie* [To jasne, że tak zrobię].

(51) Ter. *Haut.* 856: {Menedemus} id est profecto: id amicae dabitur. {Chremes} *scilicet* daturum.

{Menedem} Ach, więc to tak. I wszystko dostanie hetera. {Chremes} *Oczywiście* [że dostanie].

Może również być dopowiedzeniem, wyrażającym mocne potwierdzenie – *tak, oczywiście, jasne*:

²⁸ Zob. hasło *oczywiście* w ISJP oraz USJP.

(52) Plaut. *Rud.* 949: {Gripus} Ecquid est quod mea referat? {Trachalio} *Scilicet.* sed boni consili ecquid in te mihi est?

{Grypuz} Czy to mnie dotyczy? {Trachalio} *Oczywiście.* Mogę liczyć – na rozum w tej głowie?

(53) Ter. *Ad.* 729: {Demea} virgo nil habet. {Micio} audivi. {Demea} et ducenda indotatast. {Micio} *scilicet.*

{Demeasz} Ale dziewczyna nie ma ani grosza! {Miczon} Słyszałem. {Demeasz} I trzeba się będzie z nią ożenić, chociaż jest bez posagu. {Micio} To *jasne.*

(54) Ter. *Eun.* 1040: {Chaerea} unast domus; Thais patri se commendavit, in clientelam et fidem nobis dedit se. {Parmeno} fratris igitur Thai' totast? {Chaerea} *scilicet.*

{Parmeno} iam hoc aliud est quod gaudeamu': miles pelletur foras.

{Chereasz} Jesteśmy teraz jedną rodziną. Taida została podopieczną naszego ojca I u nas znalazła opiekę. {Parmenon} Więc Taida należy już wyłącznie do twojego brata?

{Chereasz} *Oczywiście.* {Parmenon} A zatem jeszcze jeden powód do radości: żołnierz wyleci za drzwi.

Wymienione tu leksemy mogą służyć do wyrażania potwierdzenia również wówczas, kiedy stanowią część wyrażen dwusegmentowych, takich jak np.: *ita plane, ita prorsus, sane quidem, minime vero* czy *nihil sane*. Użycie tego typu wyrażen wymaga, jak się wydaje, odrębnych opisów²⁹. Nie został tu również uwzględniony leksem *immo*, odpowiednik polskiego *owszem*, ponieważ, jak podaje LDLS, w przeciwieństwie do *admodum* nigdy nie może on występować samodzielnie:

(55) Plaut. *Merc.* 735: {Dorippa} Non tu scis quae sit illa? {Lysimachus} *Immo* iam scio: de istac sum iudex captus.

{Dorippa} A więc nie wiesz, kto ona? {Lyzymachus} Ależ wiem już, *owszem*: mam być sędzią co do niej.

Jak pokazują powyższe, mające jedynie sondażowy charakter, rozważania, wskazanie łacińskich leksemów dopowiedzeniowych napotyka na podobne problemy, jak, mocno już zaawansowane, próby wyodrębnienia takich wyrazów w języku polskim. Podstawowa trudność wynika, jak się wydaje, z tego, że są to w większości leksemy polifunkcyjne gramatycznie. Bardzo ważne, zwłaszcza w odniesieniu do języka łacińskiego, jest więc wypracowanie

²⁹ Por. M. Grochowski, *Wielowyzrazowe jednostki funkcyjne. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Problemy frazeologii europejskiej V*, red. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum 2002, s. 43-50.

metod, pozwalających na wyodrębnienie tej klasy na podstawie nieintuicyjnych kryteriów³⁰. W dalszej perspektywie przedmiotem opisu powinny stać się również właściwości semantyczne tych leksemów.

BIBLIOGRAFIA

- Bańko M., *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa: PWN 2002.
- Bąk P., *Gramatyka języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna 1987.
- Bobrowski I., *Gramatyka opisowa języka polskiego (Zarys modelu generatywno-transformacyjnego)*, t. I: *Struktury wyjściowe*, Kielce: WSP 1995.
- Bobrowski I., *Składniowy model polszczyzny*, Kraków: Wyd. LEXIS 2005.
- Dobaczewski A., *Cechy semantyczne i składniowe polskich dopowiedzeń potwierdzających*, Warszawa: Wyd. UW 1998.
- Dobaczewski A., *Cechy semantyczne leksemów dopowiedzeniowych „tak” i „owszem”*, w: *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, red. M. Grochowski, Toruń: Wyd. UMK 1995, s. 151-158.
- Dobaczewski A., *Cechy składniowe i semantyczne leksemów o postaci „właśnie”*, „Studia Gramatyczne” 10(1992), s. 91-103.
- Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław: Ossolineum 1994.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław: Ossolineum 1993.
- Grochowski M., *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*, Wrocław: Ossolineum 1986.
- Grochowski M., *Wielowyrazowe jednostki funkcyjne. Wprowadzenie do problematyki*, w: *Problemy frazeologii europejskiej V*, red. A. M. Lewicki, Lublin: Norbertinum 2002, s. 43-50.
- Grochowski M., *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*, Kraków: Wyd. IJP PAN 1997.
- Grochowski M., *Założenia ogólne opisu tzw. wyrażeń funkcyjnych w Wielkim słowniku języka polskiego*, w: *Nowe studia leksykograficzne 2*, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków: Wyd. LEXIS 2008, s. 11-22.
- Gruszczyński W., *O klasyfikacji leksemów na części mowy i opisie fleksyjnym rzeczowników w Morfologii IJP PAN*, „Studia Gramatyczne” 8(1987), s. 35-51.
- Górska M., *Łaciński leksem „sane” jako tzw. wyrażenie funkcyjne*, „Roczniki Humanistyczne” 57(2009), z. 6, s. 11-27.
- Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa: PWN 2000.
- Jodłowski S., *Podstawy polskiej składni*, Warszawa: PWN 1976
- Jodłowski S., *Studia nad częściami mowy*, Warszawa: PWN 1971.
- Klemensiewicz Z., *Zarys składni polskiej*, Warszawa: PWN 1961.
- Kühner R., Stegmann C., *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache II. Satzlehre*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1962.

³⁰ Zob. A. Dobaczewski, *Cechy semantyczne i składniowe...*

- Laskowski R., *Podstawowe pojęcia morfologii*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzycowa, R. Laskowski, H. Wróbel, cz. 1, Warszawa: PWN 1984, s. 9-57.
- Laskowski R., *Zagadnienia ogólne morfologii*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, cz. 1, red. R. Grzegorzycowa, R. Laskowski, H. Wróbel, wyd. 2. zmienione, Warszawa: PWN 1998, s. 27-86.
- Latin Dictionary*, red. Ch. T. Lewis, Ch. Short, Oxford: Clarendon Press 1969.
- Menge H., *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, Völlig neu bearbeitet von T. Burkard und M. Schauer, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000.
- Pinkster H., *Attitudinal and Illocutionary Satellites in Latin*, w: *Words in their places*, red. H.-H. Aersten, M.-L. Rod, Amsterdam: Vrije Universiteit 2004, s. 191-198.
- Pinkster H., *On Latin Adverbs*, Amsterdam: North-Holland Publishing Company 1972.
- Pinkster H., *The ancient grammarians' concept of the adverb: the failure to make a distinction between a verb and a sentence*, „Histoire Epistémologie Langage” 27(2005), fasc. 2, s. 179-180.
- Słownik łacińsko-polski*, t. I-V, red. M. Plezia, Warszawa: PWN 1959-1979.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa: PWN 2003.
- Wajszczuk J., *O metatekście*, Warszawa: Wyd. UW 2005.
- Wikarjak J., *Gramatyka opisowa języka łacińskiego*, Warszawa: PWN 1978.
- Wiśniewski M., *O funkcjach gramatycznych wyrażen typu „oczywiście”, „pewnie”, „wykluczone”*, w: *Wyrażenia funkcyjne w systemie i tekście*, red. M. Grochowski, Toruń: Wyd. UMK 1995, s. 159-170.
- Wiśniewski M., *Strukturalna charakterystyka polskich wypowiedzeń niezdaniowych*, Toruń: Wyd. UMK 1994.
- Wróbel H., *Nowa propozycja klasyfikacji syntaktycznej polskich leksemów*, w: *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich: IV polsko-szwedzka konferencja slawistyczna, Mogilany, 1-3 października 1995*, Kraków: Wyd. IJP PAN 1996, s. 53-60.
- Wróbel H., *Gramatyka języka polskiego*, Kraków: Wyd. „Od Nowa” 2001.

Przekłady dzieł autorów łacińskich

- Cic. Ac.: Cicero M. T., *Księgi akademickie*, przeł. W. Kornatowski, w: tenże, *Pisma filozoficzne*, t. III, Warszawa: PWN 1961.
- Cic. Att.: Ciceron M. T., *Listy*, t. I, przeł. E. Rykaczewski, Poznań: Biblioteka Kórnicka 1873.
- Cic. Brut.: Ciceron M. T., *Brutus*, w: tenże, *Pisma krasomowcze i polityczne*, przeł. E. Rykaczewski, Poznań: Biblioteka Kórnicka 1873.
- Cic. Cluent.: Ciceron M. T., *Mowy*, t. II, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1870.
- Cic. De orat.: Ciceron M. T., *Rozmowa o mowcy*, w: tenże, *Pisma krasomowcze i polityczne*, przeł. E. Rykaczewski, Poznań: Biblioteka Kórnicka 1873.
- Cic. Leg.: Cicero M. T., *O prawach*, w: tenże, *Pisma filozoficzne*, t. II, przeł. W. Kornatowski, Warszawa: PWN 1960.
- Cic. Planc.: Ciceron M. T., *Mowy*, t. III, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1871.

- Cic. *Rep.*: Cicero M. T., *O państwie*, w: tenże, *Pisma filozoficzne*, t. II, przeł. W. Kornatowski, Warszawa: PWN 1960.
- Cic. *Q. Rosc.*: Cyce ron M. T., *Mowy*, t. I, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1870.
- Cic. *Quinct.*: Cyce ron M. T., *Mowy*, t. I, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1870.
- Cic. *Rab. Post.*: Cyce ron M. T., *Mowy*, t. III, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1871.
- Cic. *Tusc.*: Cicero M. T. *Rozmowy tuskulańskie*, przeł. J. Śmigaj, w: tenże, *Pisma filozoficzne*, t. III, Warszawa: PWN 1961.
- Cic. *Verr.*: Cyce ron M. T., *Mowy*, t. I, przeł. E. Rykaczewski, Paryż: Biblioteka Kórnicka 1870.
- Plaut. *Amph.*: Plautus T. Maccius, *Amfitrjon*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1931.
- Plaut. *Asin.*: Plautus T. Maccius, *Ośła komedja*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1931.
- Plaut. *Bacch.*: Plautus T. Maccius, *Siostry*, w: tenże, *Komedie*, t. III, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1935.
- Plaut. *Men.*: Plautus T. Maccius, *Bracia*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1931.
- Plaut. *Merc.*: Plautus T. Maccius, *Kupiec*, w: tenże, *Komedie*, t. II, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1934.
- Plaut. *Poen.*: Plautus T. Maccius, *Punijczyk*, w: tenże, *Komedie*, t. III, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1935.
- Plaut. *Pseud.*: Plautus T. Maccius, *Pseudolus*, w: tenże, *Komedie*, t. II, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1934.
- Plaut. *Rud.*: Plautus T. Maccius, *Lina*, w: tenże, *Komedie*, t. IV, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1937.
- Plaut. *Trin.*: Plautus T. Maccius, *Dzień trzech groszy*, w: tenże, *Komedie*, t. IV, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1937.
- Plaut. *Truc.*: Plautus T. Maccius, *Gbur*, w: tenże, *Komedie*, t. III, przeł. G. Przychocki, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1935.
- Ter. *Ad.*: Terencjusz, *Bracia*, w: tenże, *Komedie*, t. II, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2006.
- Ter. *Andr.*: Terencjusz, *Dziewczyna z Andros*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2005.
- Ter. *Eun.*: Terencjusz, *Eunuch*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2005.
- Ter. *Haut.*: Terencjusz, *Za karę*, w: tenże, *Komedie*, t. I, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2005.
- Ter. *Hec.*: Terencjusz, *Teściowa*, w: tenże, *Komedie*, t. II, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2006.
- Ter. *Phorm.*: Terencjusz, *Pasożyt Formion*, w: tenże, *Komedie*, t. II, przeł. E. Skwara, Warszawa: Prószyński i S-ka 2006.

CONTEXTUAL ASYNTAGMATIC LEXEMS
IN THE LATIN LANGUAGE

S u m m a r y

The paper seeks to those Latin lexemes that could make up a class of the so-called contextual asyntagmatic lexemes. Together with interjections, contextual asyntagmatic lexemes belong to the group of lexemes that play the function of an independent statement. They differ from interjections, however, by the fact that they are contextually dependent, i.e. they must be a part of larger textual units. The basic context in which contextual asyntagmatic lexemes appear is dialogue. They usually form answers to questions (e.g. *Shall we go home? – Yes./No./ Yes, of course.*) or rarely they are reactions to judgements (e.g. *We shall get up early tomorrow. – Yes./Good./Agreed.*). Now Latin lexemes, which as it seems play the function of contextual syntagmatic lexemes in some contexts, initially include the following: *etiam, ita, admodum, sic, non, minime, certe, snae, vero, verum, and scilicet*. The principal difficulty to decide which lexemes belong to a class of contextual asyntagmatic lexemes is that they are multifunctional from the grammatical point of view.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: części mowy, klasy gramatyczne leksemów, leksemy nieodmienne, wykrzykniki, dopowiedzenia.

Key words: parts of speech, grammatical classes of lexemes, uninflected lexemes, interjections, contextual asyntagmatic lexemes.